

УДК 911.3:32
Прегледни чланак

M = 9983

Мирко Грчић*

НАУЧНЕ ШКОЛЕ У ПОЛИТИЧКОЈ ГЕОГРАФИЈИ И ГЕОПОЛИТИЦИ

Поводом стогодишњице
Рацелове "Politische Geographie"
(1897-1997)

Извод: Теорија антропогеографије у другој половини XIX века истакла је да осим познатих политичких механизма на формирање система међународних односа утиче широк спектар фактора географске средине (ен-вајронмента). На тој основи развила се у XX веку политичка географија као наука о еволуцији државе, у вези с географским простором. У суштини, настаје не једна, него више политичко-географских "школа" које се међусобно разликују по предметном и територијалном обухвату истраживања, уделу емпиријских и теоријских елемената, наглашавању фундаменталних или примењених истраживања, положају у систему наука, узајамним везама с другим наукама и практичном политиком, идеолошким и политичким инспирацијама и коначно, дужим или краћим прекидима у развоју. Циљ овога рада је да после једног века од појаве прве књиге под насловом "Политичка географија", размотри националне школе као што су англо-америчка "Political geography", немачка "Politische geographie" и "Geopolitik", француска "Geographie politique" и друге.

Кључне речи: Политичка географија, геополитика, геостратегија, светски поредак.

Abstract: The antropogeographical theory from the second half of the 19th century has pointed out that the forming of international relationship system, beside known political mechanisms was effected by a wide range of environmental factors. This was the ground for developing of political geography in the 20th century, as a study of evolution of government in relation to geographical factors. Basically, not one, but a number of national political-geographical schools emerge, which differ in various aspects: object and territorial scope of research; share of empirical and theoretical elements; emphasis on fundamental and applied researches; place in the system of studies; relations to other studies; ideological and political inspirations; and finally, longer or shorter brakes in development. The goal of this work is to review, one century after the publishing of the first book titled "Political Geography", national schools, such as the Anglo-American "Political Geography", German "Politische Geographie und Geopolitik" and French "Gographic politique"

Key words: political geography, geopolitics, geostrategy, world order

* др Мирко Грчић, ванредни професор, Географски факултет, Београд.

Немачка политичка географија и геополитика

Политичка географија у Немачкој се интензивно развија после одлуке Пруске владе (1874) да се на свим пруским универзитетима уведу катедре географије којима ће руководити научници у звању професора. То је било мотивисано захтевима генерала који су у пруско-француском рату (1870-71) осетили потребу за дубљим проучавањем географије. Сам генерал Фон Молтке, велик пруски стратег и сарадник Бизмарка, у младости је студирао географију код К. Ритера. У том рату је као добровољац учествовао (и био два пута рањен) млади националист Фридрих Рацел, који је касније постао професор и творац политичке географије као научне дисциплине. Осим тога, било је то време националног заноса, уједињавања немачких државица и великодржавних визија, за остварење којих је било потребно добро познавање географије централне Европе (Mitteleuropе). Романтичарски национализам претворио се у реални национализам, а овај у нацизам. У условима националног заноса, великодржавља и тоталитаризма, рођене су политичка географија и геополитика.

Фридрих Рацел (1844-1904) је покушао да немачку националну расцепканост превазиђе теоријом о држави као наднационалном организму, "суперорганизму". Био је под утицајем идеја географског детерминизма (Ритера) и социјалдарвинизма (Дарвина и Х. Спенсера) а такође историчара (Куртиуса и Момсена) и теоретичара рата (Клаузевица). У свом делу „*Antropogeographie*“ (књ. I, 1882.; II, 1891) заменио је Ритерову "геолошку синтезу" Земље и људи својом "биолошком синтезом" крви и тла (Blut und boden). За њега је људско друштво само једно од царстава природе. "Зато је антропогеографија замислива само као грана биогеографије, и цели низ биогеографских појмова може бити непосредно пренесен на питања о распрострањењу човека" (Ratzel F. 1901., 84). За њега простор није обична физичка категорија, већ је то животни простор (lebensraum), јединство живота и простора. Животни простор утиче на човека четвороструко (Ratzel F., 1882., 59): 1. Утиче на тело и дух појединаца који чине народ; 2. Утиче на просторно ширење народа, како у погледу правца, тако и пространства (планине изолују народе а равнице их спајају и помажу ширење и прожимање); 3. Ширење и измене просторних односа делују, опет, на одржање, ублажавање или појачавање одређених особина; 4. Утиче на унутрашњи састав народног организма својим, мање или више, јачим природним богатствима и олакшава или отежава саобраћај.

Животни простор по Рацелу, мора да задовољи три основне животне потребе - храну, станиште и размножавање. Отуда потиче урођена потреба сваког организма па и човека, народа, државе, да

осваја простор. Из противуречности између ограниченог простора (животни простор човека износи 132 мил. км² и он се означава грчким изразом екумена) и урођене тежње живих организама (људи, народа, држава) да расту, јавља се борба за простор. Борбу за животни простор он своди на борбу за опстанак, како у биљном и животињском свету тако и у међународној заједници. *"Продре ли у области једног народа, какав јачи народ, он му, пре свега, одузима простор, са губитком простора један народ изумире."* Народи који не могу да искористе свој простор, или га изгубе - ишчезавају, као на пример Индијанци, староседеоци Тасманије, Сибира, Аустралије (Ratzel F., ибид.).

Рацелово дело *Политичка географија* (1897) представља саставни део његових антропогеографских гледања и има за циљ да проучава "просторне односе држава у њиховом развоју". Ако је реч само о прошлости, онда је то историјска географија. Он дефинише државу као организам привезан за тле (*Der staat als Bodenstandiger Organismus*) и на основу те аналогије преноси законе из екологије и биогеографије у политичку географију. Он говори о држави као "форми распрострањења живота на Земљи" и као "делу човечанства с једним делом тла" (*Blut und Boden - krv i tle*), тако да се "особине државе састоје од осбина народа и особина тла" (Ratzel F. 1903: 4). Рацел наглашава два фактора есенцијална за конституисање државе: положај (*die Lage*) и простор (*der Raum*). У духу социјалдарвинизма, он сматра да државни организми као и сви други организми, пролазе кроз нормални биолошки циклус (младост-зрелост-старост). За младе државе (као што је била кајзеровска Немачка) утврђује специјално "право територијалног развоја" све до природних граница. Ширење "виших" народа може се извршити само на рачун простора "нижих" суседа, као и ширење великих држава на рачун малих, што намеће нужност ратова или савеза. *"Само велике државе имају смисли за простор. Мале државе су као окамењене. Помањкање простора и географска осамљеност узрокује закрљалост и смрт државе. За животи мора држава имати простор, просторанство. Пропадање неке државе је последица неправилног схватања вредности простора; страх пред пропадањем тера државу, да се шири и тежи за освајањем терена или райом, или колонизацијом. Велике државе се шире и морају све више да се увећавају, почину освајају и угрожавају остатак малих држава, или њихову политичку и културну независност. Свет ће бити коначно подељен на само неколико великих политичких и економских области."* (Ratzel F. 1903).

Рацел тврди, да пораст броја становника упоредо са развојем културе, појачава нагон за експанзијом у простору. Да би се ширио у

простору, народ мора да га савлађује, при чему највећу улогу има саобраћај (тзв. "прогресивна организација простора"). Свака политика, па и национална, мора се подредити просторној односно географској политици, ако жели да има успеха, сматра Рацел. Национална идеја и уједињење битни су само због "добивања тла без икаквог обзира на становнике" и њихову етничку припадност (Ratzel F. 1897: 32). Стога се политика, ако хоће да буде заиста "реална" мора поставити у духу закона ширења политичког простора. "У сваком случају, земља са тако великим вишком становништва, као што је Немачка, мора тежити да стварањем колонија ту своју особеност било како стави у службу политичке моћи" (Ibid., 261).

Рацелов идеал су државе у "природним границама" тј. државеконтиненти. То би, за њега, био највећи идеал и највеће "дело". У том смислу, он каже да се и пред Европу износи као идеал једна политичка целина која испуњава један континент, или барем један његов велики део. "Ако би ова мисао о велико простору, тријумфовала над географском подељеношћу и етнографском расцепканошћу, тада би то било највеће дело за које би она, уопште била способна" (Ratzel F. 1897: 328-329).

Идејом да је држава наднационални организам ("суперорганизам") желео је да превазиђе немачку расцепканост као и политичко-територијалну уситњеност Европе. По њему, политичка географија проучава везе између државе и њеног тла. Држава и тле чине заједно једну „organischen zusammenhang” целину (Ratzel F. 1903: 199). Положај, простор, историјско кретање и границе чине главне категорије рацеловске географије, са нагласком на везе и односе државног животног циклуса и животног простора који она захвата. Рацел је занемарио значај језичких, религијских и културногеографских чинилаца за опстанак народа, нације и друштва. Упркос концептуалним грешкама "Рацел је био први, који је разумео сложеност услова постојања и функционисања држава, и који је истичувањима из тог домена дао научни карактер" (Demangeon A. 1932: 23). Научни проблеми које је Рацел поставио, постали су предмет бројних расправа географа из прве половине XX века у Немачкој (Supan A. 1922; Dove K. 1920; Vogel W. 1922; Dix A. 1923; Maull O. 1925; Hennig R. 1931 и други), а такође Француској (Wallaux C. 1908-1911), Америци (Semple E. 1911), Шведској (Kjellen R. 1905, 1916), Русији (Kruberg A.).

Посебну пажњу заслужује расправа О. Маула. Поред физичкогеографске средине Маул даје већи значај људима као носиоцима појма државе. Маул је дефинисао политичку географију као науку која посматра државу у њеној зависности од географске средине и њен утицај на обликовање, развој и уређење географске

средине. Пасарг (Passarge S. 1932) и Хасингер (Hassingер Н., 1932) развили су ту идеју, дефинишући задатак политичке географије као разматрање узајамног утицаја географског простора и политичких организација у најширем смислу. Не само да политичка средина утиче на државу, него такође држава утиче на предео.

Геополитика је настала у вези с применом политичке географије у реалној политици. Немачка Геополитик представља пример злоупотребе науке у политичке сврхе (Грчић, 1981). Постављају се питања: Када се појавила та нова наука и ко су њени прекурсори? Који су њени задаци и у чему се састоји суштина њеног садржаја? Где треба тражити њене корене?

Рудолф Кјелен (1846-1922), шведски правник и политолог, увео је појам "геополитика" у једном свом чланку с почетка XX века, а затим покушао створити систематску науку (наднауку) о држави.

У књизи "Држава као облик живота" (Стокхолм 1916; Сарајево 1923; Загреб 1943), Кјелен разликује следеће функције државе: 1. Економску; 2. Интегративну, тј. обједињавање људи различитих по националним, расним, религиозним и другим карактеристикама; 3. Социјалну, тј. обједињавање у једно друштво различитих класа, професија и сл.; 4. Управну, у коју убраја административну, правну, финансијску, пореску и сл. На основу тих функција издваја следеће основне правце науке о држави или политике: 1. Геополитику, која изучава државу као територију (рајх); 2. Екополитику - истражује економску организацију државе (буџет); 3. Демополитику - истражује становништво; 4. Социополитику - истражује државу као друштво; 5. Кратополитику - анализира структуру власти и моћи државе. Свака од њих проучава државу по трочланој схеми: положај, форма и садржај државе по датом питању.

Кјелен је геополитику дефинисао као фундаменталну "науку о држави као географском организму или као појави у простору; то је такође наука о држави као пределу, области или у најширем облику као империји" чији је крајњи циљ да истражује могућности ширења "животног простора" (Кјелен, 1923). Слично је А. Дикс (1925) предложио нову науку геоекономику, која би се односила према економској географији као што се геополитика односи према политичкој географији. За Кјелена је држава наиндивидуално живо биће а наука о држави - наднаука. По А. Деманжону (Ибид., 24) " злоупотреба је ако покушамо упоредити државу с индивидуом, обдареном животом и душом. То поређење руши саму основу политичке географије, зато што држава није човек, него скупина људи, која нема тако просте законе опстанка".

Таб. 1. - Систем науке о држави или политике по Кјелену

Општа наука о држави		Специјалне науке о држави				
Синте мско једин ство	Хипотезе	Суб сис-теми	Катего-рије	Феномени	Специјалне науке	Опти-мални облик живота
Држава и политика	1. Држава је самоста лно биће и индивидуал-ност 2. Биће државе је пре и после свега власт (моћ), право је служба (помоћно) 3. Предмет политике није ништа него тле, заправо политичка организа ција тла тј. Рајха	Гео политика	Област (Raјh) државе	Положај Облик Простор	Топополитика Физиополитика Морфополи-тика Физиополитика	Природна област
	Еко-поли-тика	Привреда државе	Буџет Потрошња Газдовање	Емпоро Политика Аутарко Политика Економска Политика	Аутаркија	
	Демо политика	Народ државе	Племе, сој Тело Душа народа	Етнополитика Плетополитика Психополитика	Национал-ност	
	Социо политика	Друштво државе	Облик друштва (=тело) Друштвени живот	Филополитика Биополитика	Социјал-ност	
	Крато политика	Режим власти и правни субјект (=устав)	Облик Живот Моћ државе	Номополитика Праксиполи-тика Архополитика	Лојалност	

Објашњење назива: I. *Геополитика* (од гео - земља, територија): 1. Топо-политика (topos - место, положај), 2. Морфополитика (morphos - форма, просторни облик), 3. Физиополитика (physis - природа, природна богатства); II. *Екополитика* (oikos - дом, односно привредни живот): 1. Емпорополитика (emporoi - крупни трговци, изучава положај државе на светском тржишту), 2. Аутаркополитика (avtarkie - самодовољност, у привредном погледу), 3. Економска политика (oekonomia - привреда, изучава унутрашњу привреду државе); III. *Демополитика* (demos - народ): 1. Етнополитика (ethnos - племе), 2. Плетополитика (plethos, означава број, масу, количину), 3. Психополитика (psyche - душа); IV. *Социополитика* (socium - друштво): 1. Филополитика (fylе - означава друштвену хелију, комуналну и класну организацију друштва), 2. Биополитика (bios - живот, изучава "живот друштва: дух, душу, систем"); V. *Кратиполитика* (kratos - владалац, власт): 1. Номополитика (nomos - норма, правило, облик организације државног уређења), 2. Прак-сиполитика (praxis - државна управа), 3. Архополитика (arche - власт, изучава слободе и дужности грађана).

Кјелен иако Швеђанин, наступао је као германofil и русофоб. Сугерисао је да Немачка треба да уз помоћ Турске прошири свој утицај на Дарданеле и Персијски залив (програм Елба-Еуфрат) и на Египат укључујући Суецки канал, Судан и Африку до екватора (програм Елба-екватор). Када је Немачка изгубила рат следило је

прекрајање политичке карте на Версајској конференцији, (1918-19). По Кјеленовој теорији, ако је држава (у овом случају Немачка) живи организам, онда се не може с њом поступати као са убијеном животињом и сећи је на жељене комаде. У условима понижавајућег Версајског мира и под утицајем економске кризе, идеје геополитике добиле су у Немачкој велику подршку.

Карл Хаусхофер (1869-1946), немачки генерал и географ, сматрао је да је геополитика умење и вештина да се користе географска знања за политичку стратегију државе. Хаусхофер је сматрао да је стратегија Немачке до Првог светског рата била погрешна зато што њен индустријски и демографски развој није био праћен територијалним развојем. Зато је себи поставио задатак да "изврши регенерацију немачке државе уз помоћ географије" и да оријентише стратегију ширења "животног простора" ка истоку. Основао је Институт за геополитику у Минхену (1924) и низ семинара, покренуо месечник „*Zeitschrift fur geopolitik*“ са серијом посебних издања (*Beihefte*) и створио моћну пропагандну машинерију у сарадњи са географима О. Маулом, Х. Хасингером, Е. Обстом Х. Лаутензахом и низом економиста, правника и политолога које је А. Деманжон назвао "коhortом професора, писаца задојених истим духом, прожетих истом мисијом" (*Demangeon A.* 1932). После доласка нациста на власт (1933), Часопис је постао пропагатор германоманије а геополитика је постала милитантна доктрина, утврђујући законе јединства "крви и тла" (*Blut und boden*), "моћи и простора" (*Macht und Raum*) и специјална "права" "народа без простора" (*Volk ohne Raum*), да шири свој "животни простор" (*Lebensraum*) у виду "продора на исток" (*Drang nach Osten*), све до "природних граница", "панобласти" и успостављања "новог светског поретка" на челу са немачким "владајућим народом" (*Herrenvolk*). Геополитичка картографија, са посебно припремљеним картограмима, низом условних знакова, стрелица и боја, постала је такође погодно средство за оправдавање експанзионизма Немачке. Геополитичко образовање уведено је најпре у вишим разредима а од 1934. године у свим разредима основне школе, као предмет или као допуна историје и географије, да би сваки члан друштва од ране младости научио да мисли на државу у националном духу, да је замишља као организам, укореењен у земљи прадедова (јединство крви и тла), с тим да "мора настава геополитике по сваку цену напунити главе немачке омладине, убеђењем, да народ који је тако густо насељен и високо културан, има право на слободно дисање и животни простор, ако хоће живети" (*Thies J.*, 1934).

Научна делатност Института за геополитику била је усмерена у три правца: 1. Образлагање спољашње политике Немачке у правцу

продора на исток (Drang nach Osten) ради освајања животног простора (lebensraum) у Русији, Украјини ("немачкој Индији") и на Блиском Истоку; 2. Наметање хегемоније у централној Европи (mitteleuropä) и источној Европи састављеној од делова држава (kleinstaatengruppen) разбијених на Версајској конференцији; 3. Образлагање "праведног" карактера те доктрине, за успостављање хиљадугодишњег (тј. вечног) светског поретка, на челу с Немачком. Као носиоци империјалистичке борбе, велике државе (Grosmächte) су постале главни предмет изучавања геополитике. Хаусхофер истиче да су народи дужни да се оријентишу ка новој форми политичке организације у виду следећих панобласти: 1. Евроафрика, у којој доминира франко-германски тандем; 2. Совјетска Русија са утицајем у Персији, Афганистану и Индијском подконтиненту; 3. Источна Азија на челу с Јапаном; 4. Северна и јужна Америка под руководством САД. Године 1940. он је предложио план за велики континентални евроазијски савез између франкистичке Шпаније, фашистичке Италије, Петенове Француске, хитлеровске Немачке, бољшевичке Русије и императорског Јапана против Британске империје и САД. Догађаји су ипак кренули другим током (Грчић М., 1994).

План продора на исток састојао се у стварању једног државног блока, који ће у центру имати велики германски Рајх. Чешка, Моравска, Аустрија би биле његов интегрални део. Око тог блока био би венац од малих средњих вазалних државица. Балтичке државе, Пољска сведена на најмањи етнографски обим и одвојена од Балтичког мора, увећана Мађарска, раздвојене Хрватска и Србија, умањена Румунија, Украјина, раздвојена на неколико области, јужноруске и кавкаске државе - таква је замишљена конфедерација Рајха, из које би Немачка црпила своју моћ. На североистоку као угаони стуб била би Финска, на југоистоку Грузија или Кавказ, као други стуб. Све то било би цементирано једном армијом, једном економиком, и монетарним системом, једном спољном политиком. Да би се такав конгломерат вечно одржао, сачињен је расистички план за селективну популациону политику и етноинжењеринг на тим просторима. При томе, они су као саставни део геополитике фашизма преузели четврти "закон" просторног раста државе Ф. Рацела: "Граница је периферни орган државе, носилац њеног раста" (Грчић М., 1998).

Тежња за стварање "велике Немачке" неизбежно је будила тежњу за територијалном експанзијом не само на сировинске земље (претежно аграрне), него и на индустријске регионе и на стратешки важне тачке које могу послужити као одскочна даска (Wachungspitze) за војну или трговинску експанзију. Нацисти су придобили

подршку сеоског становништва и беземљаша у источним провинцијама геостратегијом "nah Ost". Утицај нацистичке партије био је највећи у сеоским подручјима с протестантском већином. Хитлер и нацисти су 5. Марта 1933. г., сакупили 43,9% гласова у целој Немачкој, што је било довољно да преузму власт (Лукац Ј., 1993).

Немачки геополитичари сматрали су геополитику за практичну примену географије која има за циљ: 1) да припреми Немце за реваншистички рат и да их "научно" увери у нужност борбе за освајање "животног простора" на истоку-југоистоку, и 2) да морално razorужа противнике приказујући немачки империјализам као "географску судбину". Да би достигли војне циљеве било је потребно да се продубе проучавања војних потенцијала других држава, да се размотри одбрамбена моћ, војне снаге, насељеност, национални проблеми, положај и границе противника, и сл. Зато су геополитичари позвали у помоћ географију, економију, социологију, етнологију и етнопсихологију, све, да би могли оценити офанзивну и дефанзивну моћ држава, све, што би могло бити од користи да се успешно постигне поткопавање и рушење одбрамбеног система противника. Због тих циљева створена је моћна пропаганда преко радија, и јаке ваздушне снаге за бомбардовање индустријских објеката и виталних центара противника.

После слома фашизма 1945. године, британски тужилац на Нирнбершком процесу за ратне злочине Х. Шоукрос је изјавио: "Та парола "животног простора" - од самог почетка била је отворено призната као део нацистичке доктрине; на тај начин, сваки мислећи човек морао је знати, да она не може да не доведе до рата" (Зборник материјала, 1954: 506). У својој одбрани коју је написао у затвору у Нирнбергу, Хаусхофер је изјавио да је све што је написао после 1933. године чинио под притиском. Он је ослобођен а саме идеје геополитике - борба за "животни простор", "природне границе" и "вишу расу" стављене су ван закона у међународном праву, зато што оспоравају сваку равноправност, солидарност, међународно поштовање и универзалне хумане вредности.

Било је покушаја да се настави континуитет реоријентисане геополитике. Посмртно је публикована књига Албрехта (сина Карла) Хаусхофера, под насловом "Општа политичка географија и геополитика". У периоду 1951-1967 године поново излази часопис "Zeitschrift fur Geopolitik". Ото Маул је 1956. године публиковао "Политичку географију" као "прилог геополитици" (Maull O., 1956) док је А. Грабовски (Grabowsky A., 1960) предложио мирољубиву геополитику - ширење утицаја путем савеза, уговора и споразума. Интензивнији развој политичке географије у Немачкој почиње тек после појаве књига М. Швинда "Општа географија држава" (Schwind

М. 1972), У. Антеа "Политичка географија" (Ante U., 1981), Ј. Осенбрига "Политичка географија као просторно истраживање конфликата" (Ossenbrugge J., 1983), К. Беслера "Политичка географија" (Boesler A., 1983) и студија К. Антеа "О проблему одређивања предмета политичке географије" (Ante U. 1985) и К. Коста "Утицај геополитике на истраживање и теорију политичке географије од њихових почетака до 1945 г." (Kost K. 1988). Нова немачка политичка географија се усиљено дистанцира од детерминистичких концепата класичне политичке географије и геополитике. Она се развија као наука која уважава теоријски и методолошки плурализам (Ossenbrugge J. 1983). Услед тога тежиште пажње је пренесено на својеврсни "културни детерминизам". Повећана пажња за процесе које узрокује култура, резултирала је појавом социјалне географије и усмеравањем интелектуалних снага на емпиријска истраживања културних предела. Деведесетих година геополитика у Немачкој доживљава препород. Под утицајем министарстава одбране Немачке и САД, основани су Европски центар за конференције и истраживање "Џорџ Маршал" (1993) и Геополитичка група за анализу (1995) са циљем да организују међународне геополитичке истраживачке конференције о евроатлантској безбедности. Прва таква конференција под називом "Геополитичке основе и перспективе за демократију и тржишну привреду у Источној Европи и Евроазији" одржана је у Гармиш Партенкирхену 1995. Промењиви односи између географски условљених фактора, са једне стране, и политичког планирања и одлучивања са друге стране, постали су предмет стратегијских анализа. Кроз њих се могу упознати геополитички циљеви које Немачка сада следи.

Француска политичка географија

Француска је у XIX и првој половини XX века била војни ривал и геополитички опонент Немачкој. *Елизе Рекли* (1830-1905) је одбацио ритеровске контемплативне идеје и посветио се теренским истраживањима, увео појам "географска средина", истакао улогу личности у историји. Допринос Е. Реклиа науци још није довољно сагледан, због његовог анархистичког и револуционарног деловања (био је учесник Прве интернационале и Париске комуне, сарадник К. Маркса).

Видал де ла Блаш (1845-1918), своју "географију човека" (*Geographie humaine*) и концепт посибилизма супротставио је теорији географског детерминизма изложеној у другом тому Рацелове „*Antropogeographie*“. Природна средина, тврдио је Видал, поставља ограничења и нуди могућности (*posibilite*) за освајање, али начини људског утицаја и прилагођавања тим условима зависе од његових

традиција и начина живота (*le genre de vie*). Под *le genre de vie* подразумева се стабилан скуп институција, традиција, преференција, циљева и техничких навика људи, односно свега онога што антрополози називају културом (*culture*). Видал је приметио исте природне могућности на различите начине користе људи са различитим *genre de vie*. Основни фактор који одређује коју од различитих могућности, које нуди природа, ће изабрати одређена социјална заједница, јест *le genre de vie* (Vidal, 1899). Зато географија своја истраживања треба да усмери на везе између човека и средине која га окружује (*milieu*) путем изучавања мањих једнородних целина - „*rei*„ (*rays*), тј. пејсажа, што Немци преводе као „*Landschaft*“ (предео). За разлику од немачке „*politische geographie*“ у француској „*geographie politique*“ није толико важно како средина утиче на политику, него како политика утиче на измене средине, како својим нормама усмерава и одређује резултате „деловања“. Посибелизам је значајан јер је осигурао место друштвеном елементу у политичкој географији. Ипак, социјално-морфолошки елементи пејсажа не могу се поистовећивати с друштвеним системима појединих држава (Грчић М., 1987).

На бази концептуалних разлика развила се француско-немачка полемика о суштини граница. Немачкој концепцији „природних граница“ *sensu stricto* - ослоњеној на законе природе, Французи су супротставили концепцију „историјских граница“ - ослоњену на аргументе традиције. Немачкој концепцији „националних граница“ која се базирала на језику и „раси“ или етносу, Французи су супротставили концепцију граница базирану на „култури“ и начину живота. На Версајској конференцији 1919. Клемансо је образложио однос географије и политичке моћи у ширем стратешком аспекту. Ради безбедности Француске од ревидиране Немачке, поставио је два кључна захтева: прво, демилитаризацију Порајња према западној граници Немачке; друго, утврђени бастион у Бохемији под Чехословачком као савезницом Француске, образлажући то синтагом: „Онај ко држи Бохемију контролише Централну Европу“ (Seymour, 1951). Немачке геополитичке концепције су преиспитиване од многих француских аутора (Demangeone, 1932, 1939; Ancel, 1936). Овог другог сматрају за оца француске политичке географије. Ансел је био врстан познавалац политичке географије и историје балканских земаља и средње Европе. Био је члан Српског географског друштва, добитник Цвијићеве медаље, ордена Св. Саве, Југословенске круне и Белог орла с мачевима. Стрељан је од гестапоа 1943 (Sanguin, 1975).

После II св. рата Готман (Gottman J. 1952) је увео појам „иконографије“ за означавање симбола политичког система који су део

политичке социјализације грађана и који појачвају политичку кохезију, као што су грб, застава, химна, народни хероји, идоли, свеци, споменици, представе, идеологије и сл. Осамдесетих година процват доживљава "геополитичка географија", чији је концептор Ив Лакост, уреник часописа "Herodot" (излази од 1976), и годишњака "стање света" (излази од 1981), редактор тротомне "Геополитике француских региона" (1986) и "Геополитичког речника" (1993), професор универзитета у Паризу. "Европска геополитичка опсерваторија" која је основана 1988 (М. Фуше и други) бави се геополитичким реструктурирањем Европе. Процват доживљава електорална или изборна географија, која има традиције у делима А. Sigfrida (1913) и његовог ученика, социолога и политичара Gogela (1970). Све до седамдесетих година изборна географија је сматрана за ствар *pinogium gentium* и као додатак политичким наукама, а затим је постала предмет већине француских публикација из домена политичке географије. Том проблематиком се доста успешно баве демографи. Геополитичка географија и изборна географија оперишу опширним факторграфским и цифарским материјалом, свестраним анализама, често (у случају изборне географије) уз помоћ рафинираних метода. Може им се замерити слабија интерпретативна вредност, теоријска непродубљеност, енциклопедизам и недовољна уопштавања (Грчић, 1997).

Британска политичка географија

Између Берлинског конгреса (1897) и Версајске конференције (1918) светски поредак на челу са Великом Британијом (*Rex Britannica*) замењује се поретком којег диктирају Сједињене Америчке Државе (*Rex Americana*). У то време јављају се два контрадикторна погледа на британску стратегију развоја - конзервативни, којег је заступао географ Х. Макиндер (1861-1947) и либерални, којег је заступао економист Х. Хобсон (1857-1940), обојица чланови британског парламента.

Сир Халфорд Макиндер (MacKinder), први професор географије у Оксфорду (именован 1887), аутор је дела "Британија и британска мора" (1902) које представља пример модерне географије. Био је члан парламента између 1910. и 1922., члан групе ултраимперијалиста окупљених око Чемберлена. На пољу глобалне економике (геоекономике) Макиндер је заступао протекционистички империјализам; на пољу глобалне стратегије (геостратегије) - трговински рат; на пољу глобалне политике (геополитике) - биолошки империјализам. Хобсон је нападао протекционизам Чемберлена и његове групе униониста (касније конзервативаца) са аспекта економских идеја Кејнеса и заступао идеје слободне либералне трговине.

Први је био противник демократије, други противник империјализма. Њихови погледи на свет су били тотални и опречни у погледу на пут развоја светске привреде и на природу економског богатства - за Макиндера су најважнији становништво и ресурси, за Хобсона акумулација капитала.

Макиндер је сматрао да "рационална политичка географија не може постојати, ако се она не базира на физичкој географији" (Mackinder, 1902). Он је 1904. Одржао предавање у Британском краљевском географском друштву под називом "Географски стожер историје" (pivot of history), у којем је изложио теорију "хартленда" (Heartland) као концепцију глобалне стратегије. Макиндерова теорија схематски ставља историју човечанства у оквире глобалних географских представа. Континенте Евроазију и Африку он назива "светско острво". Унутрашњост светског острва, тешко доступна с океана, назвао је "хартленд" (Русија, Урал, Западни Сибир, Казахстан, Синџан и Монголија). Око те области, која је, по правилу ретко насељена и недоступна за поморске снаге, по њеним рубовима издвајају се "коустленди" (прибрежне земље). То су европски коустленд и тзв. монсунски коустленд, оба лако доступна с океана. У њима је концентрисан велики део становништва света. Унутрашњост Африке јужно од Сахаре Макиндер је означио као секундарни или јужни хартленд, који нема стратешког значаја, а обе Америке, Аустралију, Британију и Јапан сврстао је у острвски појас. Коустленд је по његовом мишљењу увек био слабо заштићен од нападача из хартленда, док је сам хартленд остајао безбедан, пошто је био недоступан за поморски саобраћај. Због тога је он хартленд назвао "стожер историје". Ова огромна копнена снага може, ако би се организовала или од Немачке или (евентуално) Русије, угрозити *Ray Britannici* и пресећи виталне међународне везе Велике Британије, створене у време индустријске супремације. Ову идеју је развио у делу "Демократски идеали и реалност" (1919), у којем наводи да транспортна технологија омогућује да регион у источној Европи и западној Русији као кохерентна копнена сила може да се брани против поморских снага и да се прошири укључујући сада цео басен Црног мора. Циљ Савезника на мировној конференцији у Версају мора бити подела хартленда између бројних независних нација које не смеју никад пасти под окриље Немачке или Русије. На тој конференцији (1919) усвојен је Макиндеров писмени предлог да се створи тампон зона од малих држава у источној Европи, која би раздвајала Немачку и Русију (тзв. "санитарни кордон"). Познате су његове глобалне геостратешке тезе (Mackinder, 1919, 1942:150): 1. Онај, ко управља источном Европом, влада Хартлендом; 2. Онај, ко управља хартлен-

дом, влада Светским острвом; 3. Онај, ко управља Светским острвом, тај влада светом.

Макиндерово упозорење да, ако би Немачка и Русија ступиле у савез, или ако Немачка успе да освоји Русију, то ће створити услове да она освоји цео свет, инспирисало је немачке геополитичаре за ратни план "Барбароса", 1941. године. Међутим, показало се да, као и у ранијим покушајима Наполеона и Фон Фалкенхајна, хартленд не може бити освојен блицкригом. Осим тога, немачки геополитичари нису рачунали с претпоставком у којој су британске и америчке поморске снаге удружене с руским копненим снагама, а управо је она остварена у II светском рату, што је пресудно утицало на исход рата (Грчић, Мироненко, Толстоборов, 1995).

Сентимент (етнопсихологија) је важан фактор јединства или поделе простора. На тој основи Макиндер истиче да препрека уједињењу евроазијског хартленда, којег се он прибојавао, може бити створена серијом кохерентних просторних и етничких целина у југоисточној Европи без мешања Хабсбуршке, Отоманске и Руске империје. Говорећи о овој концепцији британских интенција током првог св. рата, он је рекао: *"Један од најпречих циљева мора бити да се осигура уједињене људи Југоисточне Европе тако да Југоисточна Европа мора бити изграђена од цигли а не од парчића цигли; тако ћемо ми имати структуру која је чврста и базирана на националности, а не само гомилу људи држаних зајено помоћу војне контроле (Hansard, vol. 93, 16. May 1917, col. 1652; Cfr. Kearns G., 1995).* Слично, он је сматрао да један начин одбијања Совјетског Савеза од излаза на Медитеран мора бити стварањем државе Јужне Русије од несловенског становништва које је живело између Руског и Пољског народа. (Hansard, vol. 129, 20 May 1920, col. 1713; Cfr. Kearns G., 1995.).

Империја је централна у Макиндеровој визији Велике Британије на геополитичкој позорници света. Сматрао је да се центар светске политике помера ка Далеком истоку, и ако Британија жели да прошири империјално присуство у нову арену, она мора радити тесно у савезу са Аустралијом и Новим Зеландом; ове две државе ће бити у савезу са САД на Пацифику. Поморске силе (Велика Британија и САД) треба да буду у савезу, док савез копнених сила (Немачка и Русија) треба спречити. Те идеје су нашле одговарајући резонанс у стварању НАТО пакта и стратегији "окружења". За разлику од њега, Хобсон је сматрао моралним чином унапређење кооперације, радије него конкуренције између нација. Макиндер је сматрао да "британска крв" има цивилаторску мисију у колонијама (на пример у Нигерији). Супротно, Хобсон третира империјализам као биолошки паразитизам беле расе у односу на "ниже расе" и као конспирацију финансијског капитала. Освајаче попут Сесиља Родеза

назива "бескрупулозним" и "кратковидним", док их Макиндер сматра емисарима цивилизације. Савремени *Радикални или критички* приступ реafirмише идеје критичара империјализма (Hobsona и других). Представници тога правца (Taylor J. P. 1993, и други) у контексту политичке географије наглашавају у глобалним питањима економске чиниоце, у регионалним - националне и у локалним - еколошке. Политичко-географске теме обрађују се и на страницама угледног часописа "Political Geography Quaterly" (излази од 1982) и тиражног "Geographical Magazine".

Електорална (изборна) географија (Muir, Paddison, 1981), постала је модерна у ери комуникација, масмедија и различитих канала политичког деловања у простору. Прескот (Prescott, 1972) и Муир (Muir, 1975) одређују сферу истраживања електоралне географије само до идентификације и објашњења географских разлика у утицају партија и фактички је одвајају од политичке географије. Џонстон (Џохнстон, 1979; 1988) наглашава системски, интердисциплинарни карактер проблема којег решава електорална географија и доказује значај саоциогеографских фактора као мотива за политичко понашање људи.

Америчка политичка географија и геостратегија

Геостратегија. У време кад је светски поредак диктирала Велика Британија (Pax Britanica) Американци су веровали у геополитичку идеју "manifest destiny" - о судбинској предодређености северноамеричког континента за стварање САД и заступали изолационистичке идеје у складу с геслом "Америка Американцима" којег је изрекао председник Монро 1823 године. Континенталној тези америчког "манифест дестинц" адмирал Мехен (Mahan) је супротставио тезу о поморској моћи, с циљем да тако добије средства за развој морнарице.

А. Т. Мехен (1840-1914) био је идеолог новог светског поретка - "Pax Americana", који ће сменити стари "Pax Britanica". У књизи "Утицај морске силе на историју" (1890) нагласио је поморски империјализам САД као судбинску предодређеност глобалним положајем, дужином обалских линија, лукама и њиховим хинтерландом. Мехен је нагласио да британска супремација почива на краљевској морнарици, која контролише евроазијски баланс снага. Америка треба у том ланцу сигурности да буде комплементарна Британији са базама на Пацифику, где ће јој бити потенцијални противник Јапан. Мехен је предложио ланац база од Кубе, преко Панаме (где је предложио да се прокопа канал) до Хаваја и Филипина. У књизи "Проблем Азије" (1900), Мехен је проширио периметар одбрамбене стратегије САД од континента на целу северну хемисферу и пренео

тежиште пажње са Пацифика на северни Атлантук. По њему, најважнија компонента на северној полулопти је Русија. Он предвиђа да ће англо-америчка алијанса установити светску превласт преко кључних база које окружују Евроазију, углавном због предности морског над копненим саобраћајем. Осим тога, он је тврдио да ће савез између САД, Британије, Немачке и Јапана, једног дана да се сукоби с Русијом и Кином. Мехен је допринео геополитичкој теорији тиме што је истакао значај технолошког развитака нација. Увођењем посредне компоненте у тространој схеми "становништво-технологија-ресурси" он је кориговао једностраности спора између присталица малтузијанства и критичара империјализма. Мехенове идеје нашле су одговарајући резонанс у америчкој геостратегији у виду плана "Оранж" за одбрану Пацифика од Јапана, на линији Аљаска-Хаваји-Панама (финализован 1938) и плана "Дог" за велике копнене операције у Европи у савезу с Великом Британијом (финализован 1940).

Николас Спајкмен (1890-1944) у делима "Америчка стратегија у светској политици" (1942) и "Географија света" сјединио је идеје Мехена и Мекиндера. Он је упозорио да само одлучан савез између англоамеричке поморске силе и руске копнене силе може да одврати Немачку од заузимања обалских линија Евроазије и на тај начин од превласти над Светским острвом. Спајкмен се трудио да докаже да основни геополитички и геостратешки значај има не централни део (hartland) него руб евроазијског копна (Rimland), који по његовом мишљењу представља тампон између копнених и поморских сила. У њега је укључио Западну Европу, Турску, Ирак, Иран, Пакистан, Афганистан, Индију и Кореју. Он парафразира познату фразу Мекиндера на следећи начин: 1. Ко контролише обод (Римланд), тај управља Евроазијом; 2. Ко управља Евроазијом, одређује судбину света. Идеје Спајкмена су биле основа за стратегију "окружења" која је резултирала пактоманијом у зони "Римланда" - НАТО у Европи, ЦЕНТО у западној Азији и СЕАТО у југоисточној Азији, АНЗУС на Пацифику. У тој зони напетости, у време "хладног рата", било је велико супарништво на релацији Запад - Исток, које се огледало у низу локалних ратова (у Кореји, на Блиском истоку, Вијетнаму, Камбоџи, Авганистану...).

Саул Коен је ставио под знак питања политику окружења и Спајкменову теорију "хартленд-римленд". Духовито је приметио да је политика окруживања хартленда слична затварању врата коњушнице када су коњи већ побегли. Имао је у виду да су војнопоморске снаге БСССР биле присутне на свим океанима и на Куби (Cohen, 1982). Коен комбинује биполарни с полицентричним моделом светског поретка. Он издваја две основне геостратешке сфере, од којих у свакој доминира једна од две суперсиле и назива их "зависан од

трговине свет морских држава" и "евроазијатски континентални свет". Сваку од тих геостратешких сфера даље дели на геополитичке регионе у којима центре моћи представљају државе првог реда: САД, Русија, Јапан, Кина и Европа (ЕУ). За њима следе државе другог реда (Индија, Бразил, Нигерија и друге, укупно 30 земаља), затим трећег, четвртог и петог реда. Њихово издвајање заснива се на размеру сфере њиховог спољнополитичког утицаја а тај утицај је у пропорционалној вези с војном, политичком и економском моћи, која зависи од "технолошке дистанце" и моћи дипломатије.

Геостратешке прогнозе постале су модерна тема у време реструктурирања светског поретка, крајем XX века. Један од успешних прогнозера, Збигњев Бжежински, у својим делима "Нова стратегија Америке" (1988), "Изван контроле" (1993), "Велика шаховска табла - америчко првенство и његови геостратешки императиви" (1997) и другим, предвидео је ширење интересне сфере "Запада" на исток. Семјуел Хантингтон у раду "Судар цивилизација" (1993) прогнозира да ће идеолошке конфронтације бити замењене сукобима на културној основи, дуж културно-цивилизацијских граница (Грчић, 1995; Грчић, 1997).

Политичка географија. Од периода председника Вилсона америчка влада често користи географске експертизе у дипломатским и војним пословима. Група информационих истраживања "Инквајери" (Inquiry), формирана је на захтев председника Вилсона (1917) с циљем припремања информација за предстојећу мировну конференцију у Версају. Групу је сачињавало око 150 истраживача различитих специјалности. Сви преговори на Версајској конференцији праћени су демонстрирањем карата, тако да се говорило: "Једна карта вреди десет хиљада речи". Карте су постале интернационални језик конференције. Копије карата Европе ушле су у Црну књигу, а карте колонија биле су у Црвеној књизи америчке делегације, а користиле су их и друге делегације. Оне су касније коришћене у настави високих војних школа у САД. Делегације су имале при руци своје карте територијалних захтева и саветнике - географе (америчка је имала И. Боумена, пољска Е. Ромера, српска Ј. Цвијића, француска Е. Де Мартона, Галоа и Маршеа, британска Макиндера, који је учествовао посредно).

Исаије Боумен (1878-1950), главни територијални експерт америчке делегације, користећи сакупљене податке, карте и резултате те конференције, написао је ауторитативно политичко-географско дело "Нови свет" (1921). Касније је био саветник председника Ф. Рузвелта, који му је 1938. године поверио руковођење тајним "М-пројектом" за исељавање Јевреја из Европе у Латинску Америку, пред нацистичком антисемитском кампањом, који није ре-

ализован. Боумен је учествовао у мисији Стетиниуса у Лондону (1944), на конференцији у Дамбартон Оксу (1944) и на конференцији у Сан Франциску (1945) које су претходиле стварању ОУН. Захваљујући њему, географски приступ био је примењен на Версајској конференцији после I светског рата и у стварању повеље ОУН после II светског рата (Martin, 1980). Боумен је у својим геостратешким погледима следио идеје Мехена и Макиндера, о стварању "блока поморских сила и границе цивилизованог света насупротив варварима и празници" на Евроазијском континенту.

Ричард Хартшорн дефинисао је предмет политичке географије као изучавање функција и структура политичко-територијалних јединица које имају органе власти - држава, провинција, округа, грофовија или градова. Те политичкотериторијалне јединице он дефинише као реалне "регионе хомогене у политичкој организацији, а хетерогене у другим погледима" (Хартшорн, 1954; 1957: 174). Сви други региони су нестварне, интелектуалне творевине. Свака политичка јединица има индивидуалне карактеристике, које Хартшорн обједињује у четири групе: 1. Морфологија (форма, размер, унутрашња структура која се састоји из центара, чворова, линија веза, граница); 2. Динамика (историјске промене релација у хијерархичном систему власти и веза између политичке организације и становништва); 3. Положај (место или функције политички организованог региона у систему сличних региона истог ранга); 4. Спољашње везе (територијалне, политичке, економске, стратешке).

С тим у вези, Хартшорн одређује четири методолошка приступа у политичкој географији - морфолошки, историјско-генетски, анализа моћи (политичког и стратешког потенцијала) и функционални. Хартшорн сматра да се основни задатак политичке географије састоји у изналагању односа између "центрипеталних" (интеграционих) и "центрифугалних" (дезинтеграционих) сила, од којих зависи степен територијалне хомогености државе. Претходно је Јован Цвијић говорио о "особинама спајања и прожимања" и њима противним "особинама изоловања и одвајања" на Балканском полуострву, што му је свакако било познато. Политичка хомогеност државе је, по Хартшорну, главни циљ, фактор и смисао постојања (*raison d'être*) политичког региона, односно државе. Као факторе интеграције анализира језик, културу, границе, главни град и друге. Хартшорн истиче да је "политичка географија неотуђиви део географије у целини" (Ибид.: 176-177). Уколико се политолог бави територијалним аспектом политике, то је онда регионална политика. Политолога занимају географске појаве са гледишта политике и ако он хоће дати правилну оцену националне моћи, "списак тих појкава може сасвим буквално укључивати и такве ствари као чизме и бро-

дови, восак, краљеви и купус" (Ибид.: 176). Географ врши најобимнија истраживања физичкогеографских и економско-географских услова појединих држава, примењује методе као што су регионални, упоредни, историјско-генетски и картографски (Ибид.: 178). Хартшорн се дистанцирао од геополитике, истичући да "у политичкој географији нисмо створили атомску бомбу, али је њено поље посејано динамитом. То није место погодно за играње шибницама за неког голобрадог" (Hartshorne, 1950).

Критику геополитичких идеја у САД дао је такође Ханс Вејгарт у књизи "Генерали и географи" (1942), где каже да амерички геополитичари могу нашкодити војним и политичким руководиоцима САД, не мање него Хаусхофер и други немачки геополитичари руководиоцима хитлеровске Немачке. Критичком геополитиком данас се баве представници *радикалне географије* (D. Harvej, V. Bunge и други, окупљени око часописа "Antipod") који као своје претече истичу анархисте и критичаре империјалима, Е. Реклија и П. Кропоткина. Они узимају у фокус социјалне теме и питања социјалне одговорности за економске, политичке и еколошке проблеме савремености у регионалном пресеку (Грчић, 1995).

Електорална географија је такође модерна. Она се заснива на политичком регионализму, квантификацији и просторној статистици. У електоралној географији постоје два основна приступа - традиционални и бихејвиористички. Први истражује географске карактеристике бирачког система (изборне округе), други у центру пажње има бирачко тело (мотиве понашања бирача). У истраживањима субјективних мотива бирача користе се статистичке методе - вишефакторска анализа варијабли као што су начин живота, стандард, степен образовања, доступност политичких информација, ниво образовања, узраст, пол, професија итд., као и својства одређених округа - удаљеност од главног града, густина становништва и слично. У проучавањима "дифузије информација" нарочито се обраћа пажња на брзину и дomet, затим, зависност од миграција, социјалних контаката (индивидуа, група људи, митинга), праваца саобраћајница и чак учесталости саобраћаја и слично. У анализи резултата избора користе се регресиони модели, коваријантна анализа, каузални и други модели. Једна од модернијих метода је израда тзв. "карата мишљења" (mental maps) које представљају територијалне разлике јавног мњења. У вези с тим постоје два типа "карата мишљења" - тзв. "планови запажања" (image plans), нешто попут визуелно-логичких схема састављених на основу "идеолошке" документације (дипломатских говора, текстова, уговора), и "бихејвиористички простор" (behaviour space) - комплексно психо-географско поље у којем се крећу одговарајући актери у току њихове политичке

активности. Прве од тих карата су важне за планирање политике, друге за практичну дипломатију (Henrikson, 1979).

Руска политичка географија и геополитика

Политичку географију је уврстио у класификацију географских наука П. П. Тјаншански (1915), али се она после Октобарске револуције (1917), у условима догматског марксизма и стаљинизма није могла развијати. У складу са географским индетерминизмом, суштина односа између човека и природе није зависна од бога (као што је тврдио Ритер) нити од природних фактора (као што је тврдио Рацел), него од економске базе друштва (као што је тврдио Маркс), односно од производних снага и производних односа. Међународни односи сведени су на борбу између капиталистичке и социјалистичке формације. Промене на политичкој карти света служиле су за апологетско приказивање успеха и прогресивног карактера "социјализма као светског процеса". Политичка географија у западним земљама "демаскирана" је као идеологија империјалистичких интереса. Антропогеографски и политичкогеографски проблеми су сведени на економско-географске и стављени у састав економске географије, која је врло широко схваћена. Тако је по речима Н. Н. Баранског, створена чудна симбиоза "противприродне" економске и "обезљуђене" физичке географије, а све "мостовске" дисциплине су једноставно избрисане. Неки истакнути географи нису прихватили догматски волунтаризам у науци, као на пример украјински академик С. Рудницкиј (нестао у ГУЛАГ-у 1937), Л. Гумилев (провео добар део живота по затворима и логорима) и други. Елементе политичке географије уврстили су у програм "страноведенија", блиске традиционалном поимању регионалне економске географије, Н. Н. Баранский, И. А. Витвер (1963), И. М. Майергојз (1971).

У време "перестројке" и демократизације друштва у Русији појављују се први удбеници из политичке географије (Колосов Н. 1988) и геополитике (Дугин А. 1997), геополитички часописи ("Елементи", "Оријентир") и организују симпозијуми (у Бакуу 1988, Лењинграду 1989, Санкт Петербургу 1994, и други) посвећени овој проблематици. Новоосновани "Центар специјалних метастратешких истраживања" бави се "фундаменталном геополитиком" Русије и света. У руској географској и геополитичкој публицистици се воде дискусије о стратегији економског и политичког развоја земље, при чему се експонирају три концепције: 1) "атлантизам" тј. приближавање Западу, 2) "аутохтоност" тј. словенофилство, национални препород и самобитност, и 3) "евроазијство" које полази од посебне улоге Русије на раскршћу цивилизација и претендује на руско-

исламску и руско-конфучијанску синтезу, што се своди на неоимперијализам и мондијализам.

Политичка географија у Србији

Први школовани српски географ Јован Цвијић, почео се бавити научним питањима политичке географије у саклопу својих антропогеографских истраживања Балканског полуострва и српских земаља, почетком XX века.

Јован Цвијић (1865-1927) је уврстио лекције из политичке географије у своја предавања из антропогеографије још почетком XX века, мало после појаве Рацелове "Politische Geographie". Цвијић је студирао географију у Бечу и био под утицајем идеја Ф. Рацела и Ж. Бриша, али је касније схватио да су они више обрађали пажњу на врсте и начин запоседања територије, него на људе. Од почетка своје научне каријере он је имао на уму национално уједињење и обнову српске државе, и припремао се за задатке у вези с тим. Проучавао је физичкогеографске и антропогеографске факторе који спајају и прожимају јужнословенске земље и оне који их одвајају и чине посебним у релацији према околним теренима. На основу теренских истраживања и бележака, саставио је карте насељености различитих етничких група на Балканском полуострву, изучавао њихове лингвистичке, религијске, етнографске и етно-психичке карактеристике, укључујући и однос према органима власти. Као главни експерт српске делегације на Версајској конференцији (1918-19), знатно је допринео правилном одређивању територије и граница новостворене државе јужних Словена. Његова регионална монографија "Балканско полуострво" објављена у Паризу (1918) на основу његових предавања на Сорбони и грађе прикупљене за конференцију, "пример је једног од најуспешнијих истраживања у традицијама Видал де ла Блаша" (Freman, 1967: 72-100). У бројним говорима и чланцима Цвијић се бавио питањима значајним за решавање тзв. Источног питања и за политичку кохезију југословенског геопростора (Грчић, 1984). Посебну пажњу је посвећивао особинама спајања и прожимања тог простора, етничким процесима, миграцијама, саобраћају и културним везама народа (Грчић М., 1996а). Цвијића није фасцинирала политика као таква, није се бавио дневном политиком, али као научник, председник Српске академије наука, није се устручавао да посвети све своје снаге научној истини у вези с "многобројним и тешким питањима свога народа".

Цвијићеви следбеници су наставили истраживања географских услова и фактора функционисања југословенске државе са аспекта антропогеографије (В. С. Радовановић) и регионалне географије (Б. Ж. Милојеввић) а касније и различитих дисциплина друштвене

географије (М. Радовановић, В. Ђурић), међу које се сврстава и политичка-географија (Ј. Илић, и други). После дезинтеграције те државе (1991) врше се колективна истраживања у вези с територијализацијом међународних односа (тротомни зборник "Етнички простор Срба" у издању Географског факултета у Београду, 1993; зборник симпозијума "Принципи разграничења држава" у издању ВГИ, 1994). О немачкој геополитици се у прошлости углавном критички писало (Младеновић М., 1934; Станковић С., 1938, 1966; Милутиновић М., 1957; Грчић, 1981), да би почетком 90-х геополитика постала курентна тема у нашој политичкој белетристици, у вези с променама геополитичких односа у свету, Европи и на Балкану и актуализацијом српског националног питања. Новоосновани Институт за геополитичке студије (1996) публиковао је зборнике "Српски народ у новој геополитичкој стварности" (1997), "Брчко", "Косово и Метохија" и друге. Географско друштво РС из Бања Луке организовало је успелу конференцију и издало зборник под називом "Република Српска у дејтонским границама" (1998). У новије време публикован је низ теоријских радова који се баве епистемолошким и гносеолошким питањима политичке географије (Грчић М., 1981; 1982; 1987; 1989; 1996; 1997). Модерна политичка географија у Србији још нема интегративну парадигму и академске лидере, преовлађује плурализам идеја.

Литература

- Ancel J., *Geopolitique*, Paris, 1936.
- Ante U., *Politische Geographie*, Braunschweig, 1981. (Das Geogr. Seminar).
- Ante U., *Zur Grundlegung des Gegenstandsbereiches der politischen Geographie. Über das Politische in der Geographie*, Stuttgart, 1985.
- Баранский Н. Н., *Вступительная статья*, - "Американская география", М. 1957.
- Brzezinski Z., *The Grand Chessboard – American primacy and its Geostrategic Imperatives*, Basic Books, N. Y., 1997.
- Boesler K. A., *Politische Geographie*, Stuttgart, 1983. (Tauber studien)
- Boesler K. A., *Die Raumbezüge politischen Handels. Ansätze einer Wenbelebung der Politischen Geographie in der Bundesrepublik Deutschland. Verhandlungen der Deutschen Geographentags*, Bd. 45, Stuttgart, 1987.
- Bowman I., *Geography in relation to the social sciences*, N. Y. 1934.
- Bowman I., *The New World – Problems in Political Geography*, N.Y., 1921.
- Cox U. R., Goledge R. C. (ed.), *Behavioral modele in Geography*, London, 1969.
- Cohen S. B., *Geography and Politics in a Divided World*, London, Methuen, 1964.

- Cohen S. B., A new geopolitical map of global geopolitical equilibrium: A development approach, Political geography quarterly, 1982.
- Цвјић Ј., Општа географија. Антропогеографија. Београд, 1969.
- Demangeon A., *Geographie politique*, "Annals de geographie", 15. Janvier, 1932.
- Febvre L., *La terre et l'evolution humaine – Introduction géographique et l'histoire*, Paris, 1922.
- Дугин А., *Основи геополитики - геополитическое будущее России*. Москва, 1997.
- Freeman T. W., *The Geographers craft*, New York, Barnes & Noble, 1967.
- Gottman J., *La Politique que Etats et leur geographie*, Paris, 1952.
- Grabowsky A., *Raum, Staat und Geschichte. Grundlegung der Geopolitik*, Berlin, 1960.
- Геополитическе и геоекономическе проблеми Русије. С. Петербург, (1994) 1995.
- Грчић М., Геополитика - развој, значај и место у систему наука, "Глобус" 14, Београд, 1981.
- Грчић М., Геополитички положај Југославије у прошлости и данас. "Зборник радова" ГИ ПМФ, св. 31, Београд, 1984.
- Грчић М., Неки филозофски проблеми друштвене географије, у књ. "Идејне и друштвене вредности географске науке", Београд, 1987.
- Грчић М., Промене функција граница и трансформација културног пејзажа у пограничној зони, "Зборник радова" Географски факултет, св. 40, Београд, 1992.
- Грчић М., Географски модел геополитичких односа у свету, Европи и на Балкану, "Глобус" 18-19, СГД, Београд, 1994.
- Грчић М., Мпроненко Н. С., Толстоборов И. С., Основни геополитички модели светског поретка у XX веку, "Зборник радова", Географски факултет, Београд, св. 45, 1995.
- Грчић М., Крајина као велика граница и етноконтактна зона, "Гласник" СГД, св. LXXV, бр. 1, Београд, 1995.
- Грчић М., Елементи политичке географије и погледи на геополитичке проблеме Балкана у делима Јована Цвјића, "Гласник" ГД РС, св. 1, Бања Лука, 1996 (а).
- Грчић М., Концепција стабилног економско-еколошког развоја подунавских земаља, "Подунавље у Србији - заштита, унапређење, развој", УУС, Београд, 1996 (б).
- Грчић М., Теоријско-методолошка питања политичке географије, "Зборник радова", Географски факултет, 1997, Београд.
- Грчић М., Нове функције граница Републике Српске у условима регионалне интеграције и пограничне сарадње, "Република Српска у дејтонским границама", Зборник радова, Географско друштво РС, Бања Лука, 1998 (а).
- Грчић М., Геополитички положај Србије у Подунављу и привредне инте-

- грације Европе, "Подунавље у Србији", Удружење урбаниста Србије, Београд, 1998 (6).
- Haushofer K., Lautensach H., Maull O., Obst E., *Bausteine zur Geopolitik*, K. V. V., Berlin, 1928.
- Hettner A., *Die Geographie – ihre geschichte, ihre Wessen, und ihre Methoden*. Breslau: F. Hirt, 1927.
- Hartshorne R., *Political geography in American geography: inventory and prospect*. J. & J., Syracuse.
- Harvey D., *The Geopolitics of Capitalism*. "Social Relations and Spatial Structures", D. Gregory, I. Urry (eds.) – London: Macmillan, 1985.
- Huntington S., *The Clash Civilizations?* "Foreign Affairs", summer, 1993.
- James P., Martin G., *All possible Worlds, a history of Geographical Ideas*, N. Y., 1981.
- Johnston R. J., Patte J. G., Allsopp G. J., *A nation dividing? The electoral map of Great Britain 1979-1987*. Longman, London, 1988.
- Kearns J., *Fin de siecle geopolitics: Mackinder, Hobson and theories of global closure*. P. J. Taylor (red.): *Political Geography of the Twentieth Century, a global analysis*, Wiley, Chichester, 1995.
- Kjellen R., *Der staat als Lebensform*, Hirzel Verl., Leipzig, 1917.
- Колосов В., Политическая география. Проблемы и методы. Ленинград, 1988.
- Kost K., *Die Einflusse der Geopolitik auf Forschung und Theorie der Politischen Geographie von ihren Anlagen bis 1945. Ein Beitrag zur Wissenschaftsgeschichte der Politischen Geographie von Militar und Kolonialgeographie*, Bonn, 1988.
- Lacoste Y., *Dictionaire de Geopolitique*, Paris, Flammarion, 1993.
- Lacoste Y., *Geopolitique des regions francaisses, I – III*, Paris, Fazard, 1986.
- Lukacs J., *The end of the twentieth century*, N. Y. 1993.
- Маергойз М. И., Некоторые вопросы политико-географического изучения стран. "Вопроси экономической географии зарубежных стран", № 1, Москва, 1971.
- Милутиновић М., *Географски материјализам*, Титоград, 1957.
- Младеновић М., *Шта је геополитика*. Београд, 1934.
- Maull O., *Politische Geographic*, Berlin, 1956.
- Mackinder H., *The geographical pivot of History*. "Geographical Journal", 23, 1904.
- Mackinder H., *Democratic Ideals and Reality*, London, 1919.
- Mackinder H., *The round World and the winning of pece*. Foreign Affairs, 21, 1943.
- Muir R., *Modern Political Geography*, London, 1975.
- Muir R., Paddison R., *Politics, Geography and Behaviour*, London, 1981.

- Martin G. I., *The life and thought of Isaiah Bowman*, 1980, Hamden, conn; Shoe-string Press.
- Mahan A. T., *Naval strategy*, 1911; prevod na srpski, Vojno delo, Beograd, 1960.
- Нирнбершки процес, Сборник материјалов, т. 2, Москва, 1954.
- Ossenbruge I., *Politische Geographie als raumliche Konfliktforschung. Konzepte zur Analyse der politischen und sozialen Organisation des Raumes auf der Grundlage angloamerikanischer Forschungsansätze*. Hamburg, 1983. Hamburger Geographische Studien, H. 40.
- Политическая география и современност. П. 1989, Санкт Петербург, 1991.
- Pearcy G. E. *Political geography*, London, 1972.
- Радовановић В. С., *Општина антиројџеологија*, Београд, 1959.
- Ratzel F., *Antropogeographie oder Grundzuge der Anwendung der Erdkunde auf die Geschichte*, kw. I - II, Stuttgart, 1882-91.
- Ratzel F., *Politische Geographie*, Oldenburg, Munchen – Leipzig, 1897.
- Raumwirksame Staatigkeit, Coloquium geographicum, 23, Bonn, 1997.
- Sanguin A. L., L'evolution et le renouveau de la geographie politique. *Annales de Geographie* 1975, annee 84, N° 463, s. 275-296; cf. S. 287.
- Swind M., *Allgemeine Staatengeographie*, Berlin, 1972.
- Spykman N. J., *America's strategy in World politics*. Harcourt Brace, N. Y., 1944.
- Seymour C., *Geography, Yustice, and Politics at the Paris conference of 1919*. The American Geographical Society, N. Y., 1951.
- Станковић Синиша, *Животићи простор*, Београд, 1938.
- Станковић Синиша, *Човек у оквир животића и географски детерминизам*, "Дијалектика", бр. 2, 1966, Београд.
- Taylor P., *Political geography- World Economy, Nation state and locality*. Longman, Essex, 1993.
- Vidal de la Blache P., *Lecon d'ouverture du cours de geographie*. *Annales de geographie*, 8, 1899.

Summary

Science schools in political geography and geopolitics

In this paper there have been discussed methodological essences and peculiarity of the mainly schools in political geography and geopolitics of the twentieth century. Considered mainlines of evolution of political geograpy and geopolitical conceptions in the Germany, France, Great Britain, USA and the Russia. Science activity of the creators of national schools was placed in geopolitical context. On the end was observed development and methodological substance of the political geography in the Serbia, whose progenitor is Jovan Cvijić. Message of this article is that political geography and geopolitics was divided in the national schools. They have the tradition about one age, but yet not have the integrativ theoretcal and methodological paradigm. Theoretical paradigms giving way to the pluralism of ideas.